

אגודת החג'תיה: בין השיעה לדת הבהאית, בין פילוסופיה למהפכנות

רונן א' כהן

מבוא

אחת האגודות האסלאמיות המרתקות ביותר באיראן המודרנית היא אגודת החג'תיה.¹ אגודה זו החלה את דרכה מיד לאחר "משבר מצדק"² כאגודה בשם "אגודת אימאם הזמן (הדור)" (אנג'מ'י אמאם'י זמאן), וייעודה המידי היה התנצחות ומאבק דתי-אינטלקטואלי בדת הבהאית. בשנים הראשונות לקיומו הפך מאבק רעיוני זה גם למאבק אלים במיעוט הבהאי באיראן. רדיפת הבהאים בידי אנשי דת שיעים הייתה כבר בראשית צמיחת הבהאיות והבהאיות במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, כך שהרדיפה המיוחדת ביותר אינטנסיביות כמאה שנים אחר כך (אמצע המאה העשרים) בידי אגודה שהוקמה במיוחד למען מטרה זאת, זקוקה לבירור נוסף ומעמיק. אחת הדמויות הססגוניות בנוף הדתי והפוליטי של אמצע המאה העשרים, היה האיתאללה אבו אל-קאסם כאשאני, שחבר לחזית המפלגות הלאומיות ("החזית הלאומית"), שבה היה חבר גם ד"ר מוחמד מצדק, במטרה ראשונית ובלעדית להלאים את תעשיית הנפט באיראן. כאשאני, לוחם ותיק באימפריאליזם הבריטי, ראה כצו השעה לחבור לחזית הלאומית כדי לקדם ביתר שאת את הלאמת הנפט. השתלבות

1 השם המלא של האגודה הוא: אנג'מ'י חג'תיה-מהדיה, ואף ידוע כאנג'מ'י ד'דבהאי (האגודה האנטי-בהאית).

2 "משבר מצדק" הוא משבר הלאמת הנפט על-ידי ועדת הנפט שד"ר מצדק עמד בראשה ולאחר מכן בעת היותו ראש ממשלת איראן. בזמן זה נקלעה איראן למשבר דיפלומטי וכלכלי כאשר סירבה לחתום על חוזה נפט עם בריטניה. בריטניה וארצות הברית פעלו להדיח את מצדק מראשות הממשלה ולהחזיר את הכוח הפוליטי לידי השאה. באוגוסט 1953, בפעולות שביצע ה-CIA (במבצע שכונה "אג'קס") יחד עם מתנגדי מצדק מקומיים נעשתה הפיכה והשאה שגלה זמנית חזר לשלטון. לאחר הדחת מצדק נתמנתה ממשלה צבאית בראשותו של הגנרל זאהדי, מפקד הכוח הצבאי שהדיח את מצדק. ראו: דוד מנשרי, **איראן: בין אסלאם ומערב**, תל-אביב 1996, עמ' 103-115; Michael Axworthy, *Iran, Empire of the Mind: A History from Zoroaster to the Present Day*, London 2007, pp. 239-241; Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, pp. 113-122.

של כאשאני בפוליטיקה, אף שלא השתתף בפעילות הפרלמנטרית,³ הייתה לרועץ בעיניו של המרג'עי תקליד ("המושא לחיקוי") של הדור – האיתאללה סיד חוסין טבאטבאי בורג'רדי. הסיבה לאיננוחות זו של בורג'רדי נעוצה בתפיסה השיעית הקלאסית ולפיה אֵל לו לאיש הדת לשמש במשרה פוליטית מאחר שהשלטון כולו, חילוני או דתי למחצה, שלא נשלט ישירות בידי "האימאם הנעלם" (המהדי) הוא שלטון לא חוקי. המעט שיכלו אנשי הדת השיעים לעשות במצב כזה הוא לתמוך בשלטון הקיים כל עוד הוא שומר על האינטרסים של הקהילה השיעית, ולהמשיך ולתת לו שירותי ייעוץ. מעבר לזה, כל השתתפות פעילה של אנשי הדת בשלטון הרי היא בחזקת איסור גמור, ובורג'רדי אף החמיר וקבע, שאיש דת שישתתף בפוליטיקה, יהיה מנוע מלהורות הלכה וללמד פיקה, ואחר-כך גם הציע למנוע מאיש דת כזה ללבוש את הלבוש הדתי. גישתו של בורג'רדי הובאה לידיעתו של כאשאני והוא נמנע מלהיכנס רשמית למערכת הפוליטית, אך נשאר די קרוב כדי לתמוך בממשלת מצדק ולהעביר את ההחלטה החשובה להלאים את תעשיית הנפט. נשאלת אפוא השאלה: כיצד "משבר מצדק" מתקשר לצמיחת החג'תיה? וכיצד צמיחת ארגון זה קשורה למהפכה האסלאמית כשני עשורים וחצי לאחר הקמתו?

שורשי השנאה השיעית לדת הבהאית ומאמיניה כרקע לצמיחת החג'תיה

שורשי השנאה היוקדת בין הממסד הדתי השיעי לבין הדת הבהאית, יורשתה של הדת הבאבית, החלו בשנת 1844 עם הכרזתו של סיד עלי מוחמד שיראזי לבאב, כלומר, שער לאימאם הנעלם. הכרזה זו העלתה את חמתם של אנשי הדת, העולמא, השיעים. כדי לבדוק את אמיתות דבריו ביקשו אנשי הדת לחקור את הבאב על טענתו שהוא "האימאם הנעלם". המלוכה הקאג'ארית בעידוד אנשי הדת עצרו והגלו את הבאב כמה וכמה פעמים (משום שהוא נחשב איום על המלוכה בדברו על הקמת המדינה הבאבית במקום הקאג'ארית). בשנת 1847 תחקרו אנשי הדת את הבאב בדבר נכונות שליחותו, והם לא השתכנעו שעומד מולם "האימאם הנעלם". מכל מקום, הבאב שהה בכלא, מבודד מחסידיו ומעיר מולדתו, ולבסוף הוצא להורג בשנת 1850.

הבאביזם עצמו לא קרא לביטול תפקיד אנשי הדת כמו שעשה בהאאללה בספרו **כתאב אלי-אקדס** (הספר הקדוש ביותר), אך הוא הציב אתגר, ומנגד רמז לאנשי הדת השיעים, שעם בואו הקרב של המהדי, תפקידם ההיסטורי של העולמא מתקרב לקצו. הסיבה המהותית יותר היא, שבעיני אנשי הדת, הסונים והשיעים כאחד, האסלאם היא הדת האחרונה בהחלט שהאל הוריד לאנושות, ומוחמד הוא אחרון הנביאים, ולא ייתכן שתבוא דת אחרת שתטען שהאסלאם היא עוד דת ובמעמד שווה לזה של הדתות הקדומות, וגם תטען שהמהדי, המייצג את האסלאם השיעי, יגויס להיות

3 כאשאני היה מנהיגם הרוחני של ארגונים דתיים קיצוניים, כגון: פדא'אי' אסלאם וסאזמאן מסלמאנאן-מג'אהד. הארגון הראשון נודע ברציחות הפוליטיות שעשה ובהן רצח התאורטיקן וההיסטוריון אחמד כסריו ואישים פוליטיים כמו עבד אל-חוסין הז'יר, ראש הממשלה חאג' עלי רזמארא, וכן ניסה להתנקש בחיי השאה, מוחמד רזא.

מבשרה של הדת החדשה,⁴ הרואה את עצמה דת מונותאיסטית עצמאית, הרשאית במידה שווה לחגוג את חגיה ואת ימי הזיכרון כפי שחוגגות הדתות המונותאיסטיות האחרות במזרח התיכון.⁵

יתרה מזאת, הבהאים מאמינים כי עוינות השיעה נובעת מכך שבואם של הבאב ובהאאללה מקיימות את הנבואות השיעיות בנוגע להופעת "האימאם הנעלם".⁶ בעיני הממסד הדתי, בואו של המהדי מבטל את תפקידו, כלומר אבדן הכוח והעוצמה של אנשי הדת, סיבה די מובהקת לרדוף את הבאבים ואת הבהאים. גם בתחילת המאה העשרים המשיכה רדיפת הבהאים, אך זו נעשתה תכופה יותר עם עליית הפהלוים,⁷ וכבר בשנים 1933–1934 אסר המשטר הפהלווי על פרסום ספרות בהאית, הנישואים הבהאים לא הוכרו, המרכז הרוחני שלהם הועלה באש וכחמישים בתי ספר שלהם ברחבי איראן נסגרו.⁸ הסיבות לסגירת בתי הספר בשנת 1934 היו רבות ומגוונות, אך בעיקר בשל המתח הדתי הרב בין הדת הבהאית לדת המדינה – השיעה.⁹

לאחר נפילת מצדק בשנת 1953, ניכר שידם של כאשאני וחבר תומכיו, פדאא'אן¹⁰ אסלאם (בין יתר הארגונים וחורשי רעתו של מצדק) בחשו בהפלתו. הם הצטרפו לקבוצות ההסתה ולהפגנות שקראו לו להתפטר והיוו את ליבת הכאוס ואי-הסדר הציבורי שהניע את הפלתו של מצדק. בעיניהם לא היה מצדק חף מפשע בהעדיפו את תמיכת התודה הקומוניסטית החשודים באתאיזם (אבל היו שותפים לשנאתם את הבריטים). מאחר שלמצדק לא הייתה מפלגה משלו (משום שראה את עצמו מנהיג על לאומי של העם האיראני) ומאחר שרצה בתמיכה ציבורית רחבה ככל האפשר, הוא נאלץ להשתמש בתודה, שהיו הגוף היחיד המאורגן שהיה מחוץ לחוק. התודה נעתרו לבקשתו משום שהדבר אפשר להם להיראות בפומבי בחסות ראש הממשלה מצדק. העדפה זו של מצדק את התודה על פני כאשאני ותומכיו הקשתה על כאשאני להמשיך ולתמוך במצדק ולהעניק לו לגיטימציה.¹⁰

ייסוד החג'תיה – אנג'מן'י אימאם'י זמאן

לדברי עמאד אל-דין באקי בספרו **חזב'א קאעדין'י זמאן (מוסום בה אנג'ומן'י חג'תיה)**, התנאים שקדמו להקמת האגודה היו בעיקר רפיסות משטר המלוכה באיראן

4 Shahrough Akhavi, *Religion and Politics in Contemporary Iran*, Albany 1980, p. 76;
Soli Shahvar, *The Forgotten Schools: The Baha'i Schools and Modern Education in Iran, 1899-1934*, London and New York 2009, p. 117

5 Ibid.

6 Baha'i International Community, "The Baha'i Question; Cultural Cleansing in Iran," September 2008, p. 51

7 היחס כלפי הבהאים הלך והשתפר עם עליית בנו של ר'א שאה, מוחמד ר'א שאה, ויותר ויותר שולבו בהאים בתפקידי מפתח במלוכה הפהלוית ואף במנהל ובחברה האיראנית.

8 Baha'i International Community, p. 42; Shahvar, *The Forgotten Schools*, p. 108

9 להרחבה על סגירת בתי הספר והסיבות לכך ראו: Shahvar, *The Forgotten Schools*, pp. 107-138

10 Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, New Haven 1985, p. 252

ושחיתותו, שבעקבות הנוכחות הרוסית והבריטית אפשרו את התפתחות הבהאיות בכך שאפשרו את הפצת התעמולה שלהם. בעיני באקי זו הייתה מזימה קולוניאלית לאפשר את התפשטות הבהאים "בכוונה לסלף [את הדת] ולמנוע את תחיית המחשבה הדתית שהחלה [לפרוח] בתנועות הדתיות". לא זו בלבד, אלא מאז כניסת ארצות הברית למזרח התיכון [ובלשונו "הקולוניאליזם האמריקני"] והציונות, התאפשר לבהאים להפיץ את משנתם הדתית בכל ארצות האסלאם. באקי הפריז בתעמולתו נגד הבהאים ולכן טען ש"הקולוניאליזם האמריקני" אפשר הפצה כזאת בכל המדינות האסלאמיות, אלא שהוא לא נתן הסבר או נתונים מדויקים לאישוש טענתו.

אליבא דבאקי, החג'תיה הוקמה בסוף שנות הארבעים, זמן רב לפני ההפיכה נגד מצדק בהנהגת ארצות הברית (ובהשתתפות גורמים אחרים, זרים ופנימיים) ב-19 באוגוסט 1953 (28 בחודש מרדאד שנת 1332). שמה הראשון של האגודה היה - אנג'מני ח'יריה חג'תיה-מהדיה, והקים אותה השיח' מחמוד ד'אכר-זאדה תוואלאאי, הידוע בשמו ובכינויו כשיח' מחמוד חלבי.¹¹ עד ההפיכה שחוללה ארצות הברית הוא נהג לתת דרשות דתיות ברדיו המקומי בעיר משהד.¹²

ואולם האגודה המוכרת היום ובשנות השמונים של המאה העשרים כאגודת החג'תיה היא למעשה אגודת אנג'מני אימאמי זמאן, שמשמעותה היא "האגודה [של] האימאם של הזמן (של הדור)".¹³ על-פי רוב המקורות הוקם הארגון בשנת 1953, זמן קצר לאחר "משבר מצדק", בידי השיח' מחמוד חלבי ממהד.¹⁴ חלבי קיבל אמנם הנחייה "מלמעלה" להקים את האגודה, אך את היתר ההקמה "הארצי" לאגודה הוא קיבל מהאיתאללה הבכיר של התקופה - האיתאללה עט'מא סיד חוסין טבאטבאאי בורג'רדי (1875-1961), "מקור החיקוי העליון" (מרג'י תקלידי אעלא) של העולם השיעי בשנים 1947-1961. השם שנבחר לאגודה החדשה היה מעין התרסה ואנטי-תזה כלפי התפיסה הבאבית והבהאית את המושג 'מהדי', "משיח" ו"אימאם של

11 הכינוי חלבי בא מהמילה חלבי-סאז - פחח.

12 עמאד אל-דין באקי, **דר שנאח'ת חזבי קאעדיני זמאן (מוסוס בה אנג'מני חג'תיה)** (על אודות מפלגת היושבים [המצפים] [הידועים בשם אגודת החג'תיה), טהראן 1984 [1364ה'], עמ' 28-29. סיד דיאא' אל-דין עלי אנסב, סלמאן עלי ניק, **ג'ריאן שנאסיי אנג'מני חג'תיה** (המתודולוגיה של אגודת החג'תיה), קום 2006 [1375], עמ' 13. המקור השני הוא ספר (כנראה גרסה מסחרית של עבודת הדוקטור של הכותב) המבוסס על עבודתו של באקי. מכל מקום, יש במקור זה התייחסויות רבות, כמעט מילה במילה (אך לא בדרך של ציטוט) לספרו של באקי. באקי עצמו היה תלמיד תיכון בעת המהפכה ואף היה תומך נלהב שלה. לימים נעשה עיתונאי חוקר והתוודע לאופי הלא דמוקרטי והמושחת של המשטר הדתי. לאחר שהחל למתוח ביקורת הוא הושם בכלא כמה וכמה פעמים. מכל מקום, ספרו על החג'תיה כתוב בשפה ביקורתית וקשה נגד הארגון. לאחר פרסום הספר נאספו כל עותקיו והוחרמו בידי המשטר (יש בידי העותקים המצוינים כאן, עם עוד ספרים על החג'תיה, שחוקטו ממדרסות בערים קום וטהראן. מטבע הדברים לא אוכל לומר כיצד הגיעו לידי).

13 לאחר המהפכה האסלאמית החלו לפרוח תנועות ומפלגות. גם אנג'מני אימאמי זמאן החליט להופיע מחדש והחליט שמעתה ייקרא חג'תיה. הארגון עשה בעצם ערביזציה למונח המיתולוגי של השיעה, ומשמעותו מעתה - "התומכים וההולכים אחר המהדי".

14 H.E. Chehabi, *Iranian Politics and Religious Modernism: The Liberation Movement of Iran under the Shah and Khomeini*, Ithaca 1990, p. 127

הזמן".¹⁵ לפי דעות אחרות הוקמה האגודה בשנת 1954 בשם אנג'מן'י דד'י בהאא'ית (האגודה האנטי־בהאית) או אנג'מן'י צאחבי אל־זמאן (האגודה של אדון הדור). לאגודה זו הצטרפו בהמשך "האגודה ללימודים אסלאמיים" – אנג'מן'י תעלימאת'י אסלאם, שמבתי הספר העיקריים שלהם, חקאני ועלוי, באו עיקר תומכי הארגון וחסידיה, ולימים אף שדרת ההנהגה הדתית של הרפובליקה האסלאמית.¹⁶

בספרו *Apocalyptic Islam and Iranian Shi'ism* עבאס אמאנאת (Amanat) מציין ש"יש בלבול בכל הנוגע למערכת המושגים להיסטוריה של ייסוד הארגון", ולדעתו "סביר להניח שהשם חג'תיה הוא כנראה השם המקורי של הארגון ששילב פעילויות אסלאמיות לצד קנאות אנטי־בהאא'ית". לדעתו, השם שליווה אותם בשנות השישים והשבעים היה אנג'מן'י תעלימאת'י אסלאמי – "האגודה ללימודים אסלאמיים", והרכיב האנטי־בהאי של האגודה, אם היה כזה ברמת הארגון, היה מוסווה כנראה. אמאנאת מסכים שהשם חג'תיה נעשה פופולרי בעיקר לאחר המהפכה האסלאמית.¹⁷

עצם הקמת האגודה כתנועה אנטי־בהאית אינה חידוש של ממש, שכן כבר בשנות הארבעים של המאה העשרים קמו תנועות כאלה. הסיבות שאפשרו את הקמתן היו בעיקר סילוקו של השאה, רדא שאה בספטמבר 1941, והתחושה ההולכת וגוברת בקרב אנשי הדת שהבהאים מצליחים בתעמולתם להשפיע על אופי המדינה. מוחמד תוכלי־טרקי (Tavakoli-Targhi) מציין, שקמו לפחות ארבעה ארגונים שפעלו נגד הבהאים, אם במישור התעמולה ואם בהשפעה ישירה על הממשל האיראני לפעול נגד הבהאים, לפטרם ולהוציא אותם ממוסדות השלטון וממוקדי ההשפעה. הארגונים שקמו בשנות הארבעים הם: אנג'מן'י תבליע'את'י אסלאמי (1942), ג'מעית'י תעלימאת'י אסלאמי (1945), ג'מעית'י מד'הבי ג'עפרי (לא מצוינת שנה), ג'מעית'י ח'יאית־מורוג'י מד'הבי ג'עפרי (1947).¹⁸

לדברי תוכלי, האגודה אנג'מן'י תבליע'את'י אסלאמי הייתה פעילה מאוד נגד הבהאים בייחוד בשנים 1950–1970 – הגם שבשני העשורים שקדמו למהפכה האסלאמית, קרי שנות השישים והשבעים, אגודה זו נודעה בעיקר בשם אנג'מן'י דד'י בהאי (האגודה האנטי־בהאית) ואגודת החג'תיה.¹⁹ לפי מקור מסייע אחר, החג'תיה היו ידועים לפני

15 Michael J. Fischer, "Repetitions in the Iranian Revolution", in Martin Kramer (ed.), *Shi'ism, Resistance and Revolution*, Boulder, Colorado 1987, p. 127

16 Abbas Amanat, *Apocalyptic Islam and Iranian Shi'ism*, London 2009, pp. 222–225; Oliver Roy, *The Politics of Chaos in the Middle East*, New York 2008, p. 131 (Translated from French by Ros Schwartz)

17 Ibid, p. 278, no. 3

18 Mohamad Tavakoli-Targhi, "Anti-Baha'ism and Islamism in Iran," in Parviz Brookshaw and Seena B. Fazl (eds.), *The Baha'is of Iran: Socio-historical Studies*, Dominic 2008, pp. 206–212. המאמר הוא תרגום מהמאמר המקורי שנכתב בפרסית: מוחמד תוכלי־טרקי, "בהאיי סתניז ואסלאם־י גראאי דר איראן", בניאדי מטאלעאת'י איראן, < <http://fis-iran.org/fa/irannameh/volkix/anti-bahaiism> >

19 Ibid, p. 206

המהפכה האסלאמית כאנג'מן'י תבליע'את'י אסלאמי (האגודה לתעמולה אסלאמית), ומטרתה לצמצם את ההשפעות הבהאיות באיראן.²⁰

ואולם החג'ת'יה כאגודה אנטי־בהאית, קמה לאחר משבר מצדק (ולא בשנות השישים או השבעים כדברי תוכלי), והיה לה חשוב לשמור על הכינוי המכובד חג'ת'יה. גם אם השם "האגודה האנטי־בהאית" נחשב אצילי ואמיתי נודעו גם שמות נוספים, כמו החג'ת'יה כאמור, ו"מפלגת היושבים [המצפים לבואו של המהדי]" (חזבי קאעדין).

על כל פנים, תחת כל שם, כל מטרת הקמתו של הארגון הייתה מאבק בבהאים.²¹ המקורות הבהאים ומקורות "חיצוניים" מציינים שמשטר השאה עודד בשנת 1953 את הקמת החג'ת'יה, וב־1955 תמך השאה באגודה כדי שתפעל נגד הבהאים. הסיבה לתמיכתו של השאה בארגון שכזה הייתה כנראה כדי לזכות בתמיכה של אנשי הדת במלחמתו במפלגה הקומוניסטית האיראנית – התודה.²² רק לאחר המהפכה האסלאמית שינה הארגון את שמו מאנג'מן'י אימאם'י זמאן (האגודה של האימאם של הדור) לחג'ת'יה, ובכך עשו ערביזציה של השם, על שמו הנוסף של "האימאם הנעלם" – חוג'ת אללה עלא ח'לקי (הוכחת האל ליקום).²³

איתאללה אחמד ג'נתי (ממייסדי בית הספר חקאני, פוליטיקאי ולימים יושב ראש "מועצת השומרים"), קשר בין תופעת הבהאים והפצת התעמולה שלהם לבין נוכחותן של ארצות הברית וישראל באיראן. החג'ת'יה גם ראו בבהאים ובשולחיהם, ארצות הברית וישראל, סכנה לאסלאם מאחר שהבהאים קשורים לאימפריאליזם ולציונות.²⁴ ייתכן שהמשטמה כלפי הבהאים נבעה מרצונם ומחזונם לגלובליזציה, והימצאות המרכז הדתי העולמי שלהם בישראל – מקדש הבהאים בחיפה וקברו של בהאאללה בעכו.²⁵

מאחר שנטען שהאגודה הוקמה בידי הסאוא'כ – סאזמא'י אטלאעאת ו אמנית'י כשור – הארגון למודיעין ולביטחון המדינה (מה שאינו נכון כי הסאוא'כ עצמו הוקם בשנת 1957), ושמטרתה הראשונית היא להילחם במיעוט דתי, סביר להניח שתעטה על עצמה שם כללי ולא מחייב, כגון אנג'מן'י אימאם'י זמאן (האגודה של האימאם של

Iran: UNHCR, The UN Refugee Agency, *Immigration and Refugee Board of* 20
Canada, "Information on the Hojjatiya (Hojjatiyeh, Hojjatiyeh or Hojjatiyyeh) Society,"
IRN41774.E, <http://www.unhcr.org/refworld/country,IRBC,IRN,403dd1f914,0.html>
(September 11, 2003)

באקי, *דר שנאח'ת חזבי'י קאעדין*, עמ' 29–30.

UNHCR, <http://www.unhcr.org/refworld/country,IRBC,IRN,403dd1f914,0.html>, 22
(September 11, 2003)

Mehdi Abedi, Michael M. J. Fischer, "Autobiographical Stories of Mehdi Abedi: The 23
Anti-Baha'i Society", Michael M.J. Fischer, *Debating Muslims: Cultural Dialogues in*
Postmodernity and Tradition, Madison, Wisconsin 1990, p. 48

Ibid, p. 33 24

ראו מאמרו של תוכלי, "בהאיי סתיזי", המציין את התהליך הדתי השיעי שהיה בראשית 25
המאה העשרים ופסל כל מה שאינו שיעי, גם תנועות חילוניות וגם תנועות דתיות
שאינן שיעיות־מוסלמיות. Tavaroli-Targhi, "Anti-Baha'ism and Islamism in Iran", pp.
206–212

הזמן) ולא אנג'מ'ן ד' בהא'ת (האגודה האנטי־בהאית). סביר להניח שהשם השני המבהיר את מטרת הארגון "הולבש" עליו, בצדק כנראה בידי הבהאים עצמם. המטרה המשנית של האגודה, להילחם אינטלקטואלית בקבוצה המשיחית של ח'ומיני, עטתה על עצמה שם אחר, שבאופן אירוני דווקא מציין את ההפך – דבקות במשיחיות המהדי, ולא אנטי־משיחיות ומהפכנות כפי שהיו או כפי שהציגו את עצמם. מכל מקום, לא נכון לומר שהחג'תיה היו אנטי־משיחיים, שהרי הם רק ביקשו לא לדחוק את הקץ, ולמעשה היו מסורים לרעיון השיבה של "האימאם הנעלם" ביום מן הימים, שאז יחליט המהדי שזו השעה לשוב אל קהל מאמיניו ולהביא להם ולעולם כולו שלום וצדק. עקרונית, לחג'תיה לא היה עניין ביצירת חברה אסלאמית על־ידי השתתפות בפוליטיקה. לטענתם, זהו תפקידו הבלעדי וההיסטורי של המהדי.²⁶

השם הראשוני אגודת האימאם של הזמן עומד כהכרזה אנטי־בהאית, ובעצם מעין הכרזה מלחמה על הבהאים, המייצגים לכאורה את היישום של "זמן המהדי" באמונתם כי בהאאללה הוא "האימאם הנעלם", המשיח של הזמן. החג'תיה בגרסתם המוקדמת של שנות החמישים של המאה העשרים היו נגד הגישה המשיחית, ובעיקר נגד המשיחיות שייחסו לבהאים. לימים, לצד המאבק האנטי־בהאי עברו החג'תיה למאבק אנטי־משיחי מבית מדרשו של ח'ומיני. עיקר המאבק היה בשלהי שנות השישים ובאמצע שנות השבעים ולקראת בואה של המהפכה האסלאמית, אז החלו תומכי ח'ומיני להתנגד לחג'תיה ולאידאולוגיה שלה.

מייסד האגודה, השיח' מחמוד חלבי, היה דמות א־פוליטית (לא כמו כאשאני), כיתר אנשי הדת שדגלו בקו לוחמני כלפי הבהאים, ובייחוד בשל היותו של חלבי מהמג'תאהדים מהזרם האח'בארי,²⁷ שדגל באי־מעורבות פוליטית ודבק בשיטה הישנה של היות המנהיג הדתי, המג'תאהד מייעץ לשלטון ולא שותף פעיל בו. בשנות החמישים נמנה ח'ומיני עצמו עם הקו השייח'י, ובדומה לחלבי אף נקט גישה

26 Kasra Naji, *Ahmadinejad, The Secret History of Iran's Radical Leader*, Berkeley 2008, p. 15; Fischer, "Autobiographical Stories of Mehdi," p. 48; Baha'i International Community, "The Baha'i Question; Cultural Cleansing in Iran", September 2008, p. 40. דין אולסן טוען כי החג'תיה נוסדה בשנות החמישים בשם אנג'מ'ן ח'ריה חג'תיה־מהדיה בהנהגת השיח' מחמוד חלבי. הוא מציין שהם היו אנטי־קומוניסטים, אנטי־מרקסיסטיים ואנטי־אתאיסטים בצורה קיצונית ביותר. אין הוא מציין שהחג'תיה הייתה אגודה אנטי־בהאית. אבל הוא מציין, שמטרתה העיקרית הייתה להכין את העולם לשובו המדי של המהדי באמצעים כאוטיים ואפוקליפטיים, שיחישו את בואו (שם, עמ' 331–332). Dean T. Olsen, *Perfect Enemy: The Law Enforcement Manual Islamist Terrorism*, Illinois 2009, pp. 331–332

27 הזרם האח'בארי נעלם לקראת סוף המאה השמונה־עשרה במקביל לנפילתה של המלוכה הצפונית. זרם השייח'ה מבית מדרשו של המג'תהד שיח' אחמד אבן זין אל־דין אבן אבראהים אל אחסא'י, המשיך את עקרונות האח'באריה לפחות בכל הנוגע לתפיסת איש הדת כאיש פוליטי וכן בהתייחסות לאג'תהאד, כלומר העקרונות שבהם משתמש איש הדת בהגיעו לפסיקה הלכתית, האם על בסיס הקוראן והחדיית ובאסכולה הג'עפרית בלבד (כגישת האח'באריה) או בשימוש גם במקורות אלה אך גם באינטלקט ובפלפול ההלכתי של המג'תהד על מנת להגיע לפסיקה הלכתית.

אנטי-בהאית מובהקת.²⁸ חלבי ראה בבהאים את אויבי האסלאם בכלל ואויבי איראן בפרט והסאוא"כ התיר לו ולפעיליו להקים את ארגונם, לאסוף תרומות וכסף מסוחר הבזאר, לממן תומכים חמושים ולצאת לפעולות לכאורה אזרחיות נגד המיעוט הבהאי, והמשטר דאג שאשמת הרדיפה לא תהיה מופנית אליו.²⁹

אנשי הדת שמו לב שבשנים שקדמו להפיכה שחוללה ארצות הברית באיראן ("מבצע אג'קס") התפשטה תעמולת הבהאים וגדלה השפעתם על דעת הקהל האיראנית ואולי גם המזרח-תיכונית בכלל, אך בייחוד משכה את תשומת לבם תעמולה שכוונה בעיקר נגד אנשי הדת. באקי טוען, שהשיח' חלבי יחד עם איש דת נוסף, מירזא מהדי אצפהאני,³⁰ היו בקשר סודי עם "האימאם הנעלם". יחד איתם היה "תלמיד חכם" אחר בשם סיד עבאס עלוי, ושלושתם נחשפו לתעמולה שהפיץ תועמלן בהאי. תעמולה זו הובילה את עלוי להמיר את דתו משיעה לבהאיות. לימים כתב עלוי את אחד מספרי התעמולה הבהאית הנפוצים ביותר.

לפיכך זיהה השיח' חלבי בדת הבהאית סכנה גדולה, ומהשתתפות בדיונים איתם ובויכוחים פילוסופיים איתם, ומקריאת כתביהם הוא גילה שעוד שני אנשי דת חשובים קרובים למדי לדעתם של הבהאים. לאחר מכן בא חלבי לטהראן והחל לאסוף הוכחות על ניסיונות של הבהאים לחדור למרכזי הדת, והדגיש לעולמא את סכנתם של הבהאים והעלה את הצורך שיש להם לאנשי הדת להתחיל להילחם בתופעה הבהאית ובתעמולתם. ואולם לדברי באקי, דווקא קריאה "מלמעלה" זירזה את חלבי להקים את הארגון, שכן בשנת 1953 נגלה אימאם³¹ זמאן ("האימאם הנעלם") לחלבי וציווה עליו להקים קבוצה שתילחם בבהאים.³¹

ההתחדשות האסלאמית באיראן של תחילת שנות החמישים נבעה בין השאר מכך שאנשי הדת החלו להיות יותר ויותר מתעניינים בפוליטיקה האיראנית ובתמורות שזו יכולה לתת להם. הדברים הגיעו עד כדי כך שאפילו האיתאללה כאשאני טען שההשפעה שיש לו על הפוליטיקה האיראנית גדולה מזו של השאה. לכאשאני גם הייתה השפעה על הפדא'אן³² אסלאם, מי שנקטו דרך של רציחות פוליטיות והובילו קו מיליטנטי אסלאמי ואנטי-מערבי.³² סיבה אחרת להתעוררות הייתה התקשרות השאה לגורמים המתונים בקרב אנשי הדת, שלא נחשבו איום על שלטונו, משום שרצה את תמיכת אנשי הדת בפעולותיו נגד מפלגת התודעה הקומוניסטית.³³

28 Baqer Moin, *Khomeini: Life of the Ayatollah*, London 1999, pp. 66-67

29 191-192, pp. Amir Taheri, *The Spirit of Alla*, London 1985; דוד מנשרי, **איראן במהפכה**, תל-אביב 1988, עמ' 62.

30 חלבי היה מחסידי של האיתאללה מירזא מהדי אצפהאני. אצפהאני היה ממייסדי אסכולת התפכיכ (הפרדה-פירוד).

31 באקי, **דר שנאח'ת חזבי קאעדין**, עמ' 30-31.

32 Elgin Groseclose, "Crescent and Sickle; The Revival of Islam and Its Significance," *Christian Science Monitor*, November 10, 1951, p. 20

33 UNHCR, <http://www.unhcr.org/refworld/country,IRBC,IRN,403dd1f914,0.html>, (September 11, 2003)

האיתאללה הבכיר בורג'רדי היה די בטוח בכוחו של המחנה הדתי, מה שהוביל לדרישות שלו ממשטר השאה, וזה נענה לדרישותיו בייחוד בכל הנוגע למיעוט הבהאי. גם בתקופת כהונתו של מצדק היו דרישות של בורג'רדי, שזיהה את הכבוד שרחש לו מצדק. מצדק ניסה לרצות את בורג'רדי בחוקים למיניהם. כאשרני עזב את מצדק גם משום שזה נטה להקשיב ולרצות את בורג'רדי (יותר מאשר אותו עצמו).³⁴ עד שנת 1962 נאלץ השאה להיכנע לתכתיבים מסוימים של אנשי הדת, כמו המסע לדיכוי המיעוט הבהאי ב-1955, שאותו הובילו החג'תיה בתמיכת השלטונות.³⁵

בשנות השישים והשבעים, כאשר "המהפכה הלבנה" של השאה הייתה בשיאה, כשמצד אחד הייתה פריחה כלכלית ומן הצד אחר דיכוי דתי והגברת החילוניות, היו החג'תיה מעין ארגון אפוליטי ולא ממשלתי, שהצהיר חד-משמעית על התנגדות לכל נושא המשיחיות השיעית בפרשנותה הח'ומיניסטית, וייצג עמדה אנטי-מהפכנית. לימים, כאשר רצה מוחמד רזא שאה להחליש את מחנה ח'ומיני, הוא השתמש בוויכוח זה כדי לנגח את המגמה השיעית המשיחית המהפכנית שהציע ח'ומיני, ולהציג עמדה אוהדת כלפי הבהאים.³⁶ אהדה זו כלפי הבהאים מובנת, שהרי ראש ממשלת השאה עד שנת 1977, עבאס הוידא, היה בהאי שהתאסלם, אבל לא ברור הקשר של השאה לחג'תיה שייצגו עמדה אנטי-בהאית.

השיח' חלבי ידע שתנועה דתית המבקשת לפעול במרחב האיראני ולגייס תמיכה עממית, חייבת לרכוש תמיכה דתית של האיתאללה הבכיר של התקופה, בורג'רדי. ואכן הטענה היא, שבורג'רדי הוא שדחף את חלבי להקים את החג'תיה. מלבד השיח' חלבי היו חברים באגודה גם סוחרים הבזאר ואנשי דת שמצאו מכנה משותף – התנגדות להתערבות הממשלה בענייני רכוש או כלכלה.³⁷ המצב הכלכלי באיראן עם סיום "משבר מצדק" היה בכי רע. זה זמן רב שלא נכנס מטבע זר למדינה וכלכלתה ניצבה על עברי פי פחת. במצב כזה היה על הממשלה להניע את המערכת הכלכלית, משימה שנפלה על כתפי המעמד הנמוך והסוחרים, שרובם המכריע היו מקושרים לאנשי הדת. כל דעה, הן נגד הבהאים והן בעד התפיסה השיעית הקלאסית בעניין המהדי, לא תוכל להיות משפיעה אלא אם כן תובל בידי אנשי הדת או תזכה לתמיכת אנשי דת וסוחרים. לשם החדרת התורה והכשרת הלבבות הקימו מייסדי האגודה מוסדות וארגונים ואף בתי ספר שילמדו את תפיסתם השמרנית לעילא. בד בבד עם מלחמתם בבהאים (פיזית ורעיונית) פיתחה האגודה גישה של תנועה דתית, המקדמת רפורמות

34 Behram Choubine, "Suppression of Baha'is of Iran in 1955," p. 22, in <<http://www.kavehroom.com/books/23years/dashti1.pdf>>

35 Yann Richard, "Le Rôle du clergé: tendances contradictoires du chi'isme iranien contemporain," *Archives de sciences sociales des religions*, 28e Année 55/1 (January-March 1983), pp. 5-27

36 Amanat, *Apocalyptic Islam and Iranian Shi'ism*, p. 222

37 Vanessa Martin, *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*, London 2007, p. 211

דתיות ואף את המודרנה,³⁸ מה שיכול מבחינתם לקדם את רעיונותיה, בדומה לתפיסה הוהאבית הקלאסית של הבדעה (איסור חידוש), כל עוד אין סתירה למצוות האסלאם וכל עוד העניין משרת נאמנה את החדרת התפיסה בקרב המאמינים. הואיל ואנשי החג'תיה היו חסידי האסכולה הסתגלנית השיח'ית, מלכתחילה לא היה קל להם לאמץ את השילוב של תורה ומדע ואת הפתיחות כלפי כלים טכנולוגיים וכלפי המודרנה בכלל. בניגוד לאצוליה, שם היה האג'תהאד נפוץ במיוחד, דגלה האח'באריה (קודמתה של השיח'יה) בשימור שיטת הפסיקה הקלאסית בהישענות על הקוראן, החדית' והשריעה הג'עפרית השיעית. לעומת האח'באריה, האסכולה האצולית מציעה שיטה של אימוץ החוק האסלאמי והתאמתו למרבית המצבים העכשוויים. החג'תיה הוקמה כאמור בידי השיח' חלבי ובעידודו של האיתאללה בורג'רדי, ובדחף של חלום שחלם חלבי ובו נגלה אליו "האימאם הנעלם" ואמר לו להילחם בבהאים.³⁹ אל חלבי הצטרפו ארבעה אנשי דת שהיו הגרעין הראשוני לאגודה: סיד רדא רסול, סיד חוסין סג'אדי, מוחמד ע'לאם-חוסין וחאג' מוחמד תקי-תאג'ר.⁴⁰ מי שלא נמנה עם הקבוצה המייסדת היה מירזא מהדי אצפהאני, שהיה למעשה האידאולוג הראשי של החג'תיה, בעוד השיח' חלבי היה רק תלמידו ושלוחו להקמת האגודה. האידאולוגיה החדשנית של אצפהאני ייצגה קנאות וגישה לא רציונלית ודעות קדומות (ברוח השיטה השיח'ית ולא האצולית). החלק האנטי-בהאי של האגודה היה מזערי לעומת הדעות המורכבות והחדשניות לכאורה שייצג אצפהאני.⁴¹

התקופה שלאחר "משבר מצדק" פינתה את אנשי הדת מהפוליטיקה לשעה קלה. האגודה שזה עתה הוקמה במשהד ביקשה למנף את ייעודה בעיר הגדולה טהראן, ולשם כך הקים בה חלבי שלוחה מרכזית של החג'תיה. המטרה הראשונית של האגודה הייתה כאמור להתעמת רעיונית עם הבהאים ולשיטה זו קרא חלבי "ההגנה המדעית על האסלאם".⁴² אותה שיטה או תכנית נקראה לימים "תכנית חלבי", על שם מייסד האגודה. בבסיס תכנית זו עמדה התקווה להשיב את הבהאים חזרה לחיק האסלאם,

38 Fariba Adelkhah, *Being Modern in Iran*, New York 2000, p. 92; Anoushiravan Ehteshami, Mahjoob Zweiri, *Iran and the Rise of Its Neoconservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution*, London 2009, pp. 64-65

39 לאחר המהפכה האסלאמית טען חלבי שהוא מתקשר עם "האימאם הנעלם", והדבר יוסבר בפרק המדבר על העימות בין חלבי לח'ומיני. אמנם, עצם החלום ופשרו, בה בעת שחלבי עצמו חסיד של בורג'רדי, המוכר בעיני חלבי ובעיני שאר חסידיו כ"דוברו" של "האימאם הנעלם", מעלה תהייה. ייתכן מאוד שחלבי חשף את עניין החלום רק לאחר מותו של בורג'רדי בשנת 1961.

40 http://www.oursouthazerbaijan.com/english_hoj.htm

41 מוחמד רדא ארשאדי ניא, *אז מדרסה מעארף תא ואנג'מ'י חג'תיה ו מכתבי תפכיכ* [מהמדרסה לאגודת החג'תיה ולאסכולת ההפרדה], קום 1386/2007 ה', עמ' 21-24.

42 Mahmoud Sadri, "Shaikh Mahmud Halabi", *Encyclopaedia Iranica Online*, <http://www.iranica.com/newsite/>; Baha'i International Community, "The Baha'i Question: Cultural Cleansing in Iran," September 2008, p. 50

והבהאים שיסרבו לחזור בתשובה לאסלאם יוחרמו בידי המוסלמים עד כדי התרת דמם.⁴³

כן ביקשה החג'תיה ליצור לעצמה מצד אחד תדמית של אגודה המבקשת להילחם בדת הבהאית, ומן הצד האחר להציג את עצמה כמורכבת מרבדים של רעיונות דתיים המציגים אותה באור שונה ממה שהאגודה נתפסה בעיני הקהילה השיעית. ההיאחזות במוטיב הבהאי נתנה לאגודה עילה לשרוד במרחב האיראני ולהרחיק ממנה את המשטר, אף-על-פי ששמרה על קשרים טובים אתו. בתקופה הקדם-מהפכנית היה ח'ומיני מודע לאגודה ולפעילותה, ואף לא ראה בה תחילה איום על שאיפותיו או בת פלוגתא לרעיונותיו הדתיים-הפוליטיים.

האגודה הקדישה את מרב שנותיה הראשונות למלחמה בדת הבהאית, לפחות עד עליית המהפכה האסלאמית, שאז הצטרפו חלק מחבריה לתנועה המהפכנית של ח'ומיני. האגודה התנגדה עקרונית להתערבות פוליטית של אנשי הדת בענייני המדינה, ופעילותה האנטי-פוליטית עוררה ויכוח ומחלוקת בקרב אנשי הדת ערב המהפכה האסלאמית. תומכי ח'ומיני ראו בתנועה זו ערב המהפכה תנועה אנטי-מהפכנית, שכל תפקידה לשמר את המצב הקיים, וזאת בשל תפיסתם הדתית ששינוי פוליטי-דתי יתרחש רק עלידי "האימאם הנעלם".

בתקנון האגודה נאמר ש"האגודה לא תתערב בשום דרך שהיא בעניינים פוליטיים", וכן: "האגודה מעוניינת להילחם בדת הבהאית המטילה ספקות דתיים", ואף "מזמינה צעירים המעוניינים להתגייס ולהילחם בספקות אלו". רבים מאנשי הדת בתקופת הקמת האגודה לא התלהבו, בלשון המעטה, מהנטייה האנטי-בהאית שלה וחשדו שאנשיהם מנסים להיטפל לנושא שממילא שנוי במחלוקת כדי לחמוק מדיון בנושאים פוליטיים ואי-רצון להשתתף בפוליטיקה.⁴⁴ ברור שמקור זה – **אז מדרסה מעארף** – יוצא נגד האגודה בלי לבדוק את הרבדים המהותיים בשיעה בכל הנוגע לעיסוק בפוליטיקה. יש כאן האשמה ידועה המופנית דרך קבע נגד האגודה נוכח אי-רצונה להשתתף בפוליטיקה ובגלל היאחזותה בנושא האנטי-בהאי כדי להסיט מעצמה את תשומת הלב של המהפכנים.

נקודת המפנה של האגודה, הגם שלא הוכרה כאגודה רשמית, הייתה בתחילת שנות השבעים, כאשר כמה סטודנטים מהסמינר התאולוגי בעיר קום המירו את דתם לדת הבהאית. מקרה זה בייש לכאורה את הממסד הדתי כולו, שהנה פרי באושים יצא תחת ידם. השיח' חלבי, ששימש מעין "משגיח" בסמינרים ועקב מקרוב אחר

⁴³ Nazila Ghanea-Hercock, "Ethnic and Religious Groups in the Islamic Republic of Iran," *United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, Sub-regional Seminar – Minority Rights: Cultural Diversity and Development in Central Asia*, Bishkek, October 2004, pp. 9-10, in: www2.ohchr.org/english/issues/minorities/docs/WP2.doc

⁴⁴ ארשאדי ניא, **אז מדרסה מעארף**, עמ' 21-24. אנג'מ'י חג'תיה: תשכילאית'י צד זהרה (אגודת החג'תיה – [על אודות] הקמת [האגודה] הצבועה [מילולית דו-פרצופית]). <http://mehrabeandishe.blogfa.com/post-42.aspx>

התפתחות הסטודנטים בסמינרים, ראה בהמרת דת זו כישלון אישי.⁴⁵ בתחילת שנות השבעים התרחבה האגודה לא רק ברחבי איראן אלא גם במדינות שכנות ובהן פקיסטן והודו (שם חיים מיעוטים בהאים), וזאת בהתאם להנחיות "ועדת החוץ" שלהם. המוטיב שהוביל את האגודה לאגפיה היה: יש להילחם במיעוט הבהאי ובהתפשטות במזרח התיכון. מבחינתה, המיעוט הבהאי הוא איום של ממש על השיעה ועל בואו של "האימאם הנעלם". "ההנחיה" בדבר הבהאים שקיבל חלבי בחלום מ"האימאם הנעלם" תורגמה לכך שהאימאם יבוא רק לאחר שבשלב ראשון ימוגרו הבהאים מאיראן, ובשלב שני מכל מרכזיהם במזרח התיכון.

צמיחת האגודה באיראן, כאשר בסיס פעולתה הוא האיום הבהאי, לא עמדה בשום יחס ל"איום הבהאי" בפועל, אם זה בנוכחותם במוסדות השלטון ואם במוקדי הכוח הפוליטי והכלכלי במדינה. חברי החג'תיה התפזרו אף בארגונים אסלאמיים אחרים עם מטרה מובהקת להרחיב את מעגל השפעתם בחברה הדתית השיעית באיראן.⁴⁶ חברי האגודה לא התנגדו לשלטון המלוכני וקיימו קשרים טובים עם בעלי תפקידים בשלטון, מה שגרם לסאואד לנהוג בהם במתינות. בעת ההיא העיקרון של האגודה היה התנגדות מהותית לבהאים ולכל מה שהם מייצגים. מאחר שזו הייתה אגודה פעילה, רבים הצטרפו אליה ונכחו בפגישות ובדרשות של מנהיגי הדת שלה. ואולם חשיבותה הפוליטית והאזרחית לא הייתה כמו זו של מפלגת התודעה או של ארגונים פוליטיים או מחתרתיים אחרים.⁴⁷

פילוסופיה של תנועה אנטי-מהפכנית

אחד הרעיונות שניסתה החג'תיה לקדם נגע לתפיסת המציאות של הדור. האם על המאמין לקדם את בואו של המהדי או שמא עליו להמתין ולחכות לבואו? האם החטאים הקיימים בדור ימנעו את המהדי מלבוא או יזרזו את בואו? ומה תפקידו של איש הדת הבכיר בדור? האם מתפקידו לפעול למען השלמות הלאומית והדתית של המדינה ולפעול נגד אויבי הדת והאסלאם?

בפרורים השונים ובמפגשים של התנועה הגיעו אנשי החג'תיה לתובנה שעליהם להישאר מחוץ למסגרות הפוליטיות, שכן הם דגלו בשלב הזה בהפרדת הדת מהמדינה. רבים מאנשי הדת שתמכו בח'ומיני והיו מן המנהיגים הראשונים של הרפובליקה

Mahmoud Sadri, "Hojjatiya," Ehsan Yarshater (ed.), *Encyclopaedia Iranica*, Vol. 12, 45
Fascicle 4, pp. 427-428

Ibid; Bill Samii, "Iran: Resurgence of Religio-Political Society Raises Concerns," 46
Radio Free Europe, Radio Library, July 11, 2006; Babak Ganji, "Iranian Strategy:
Factionalism and Leadership Politics," Conflict Studies Research Centre, Middle East
Series 07/06, *Defence Academy of the United Kingdom*, March 2007, pp. 2-3

Ahmad Ashraf, Ervand Abrahamian, "Bazaar and Mosque in Iran's Revolution," 47
Middle East Research and Information Project (MERIP), Mars-April 1983, p. 18

האסלאמית, כגון מוחמד עלי רג'א'י וסיד מוחמד חוסין בהשתי,⁴⁸ יצאו נגד החג'תיה וראו בה "שוליים דתיים" שיצאו נגד המהפכה ותמכו בשאה. אנשי התנועה המשיכו במאבק בבהאים (אף-על-פי שהשאה עצמו קידם את זכויות הבהאים במדינה), וליבו מחלוקת בין שיעים לסונים וראו בסונים חתרנים הפועלים בחשאי ומובילים את החזית האופוזיציונית למשטר ו"מסוכנים לחברה".

חלבי כאידאולוג ראשי של החג'תיה, הגם שהיה איש דת, שלל את השימוש בכלים פילוסופיים כדי להגיע לאמת או להכרה אלוהית. מבחינתו, אין ביכולתו של השכל האנושי להגיע לעובדות בדבר קיום האלוהי משום שהאמונה אינה יכולה להתעסק במורכבות האל. האל מבחינתו של חלבי "הוא מחוץ לשאלה הפילוסופית". הפילוסופים והמיסטיקנים אינם יכולים להגיע לרמת ההבנה וההכלה של המהות האלוהית.⁴⁹

אחד מרכיבי האידאולוגיה של החג'תיה היה נושא הציפייה או ההמתנה (אנת'אר) לבואו של "האימאם הנעלם".⁵⁰ זהו למעשה אחד מעיקרי האמונה השיעית האומר שעל המאמין השיעי לצפות ולחכות לגאולתו הממשמשת ובאה של "האימאם הנעלם". לכאורה אין זה אידאל המיוחד לחג'תיה, אלא זו תפיסה מהותית בשיעה שקיבלה משנה חשיבות באידאולוגיה החג'תית בתקופה שלפני המהפכה האסלאמית. לעומת זאת היה ח'ומיני חסיד הזרם האצ'ולי, האקטיביסטי, השואף לזרז את בואו של "האימאם הנעלם" על-ידי ייסוד חברה דתית מתוקנת, חברה שבה אנשי הדת תופסים מקום נכבד ומנהלים את החיים האזרחיים הדתיים של המדינה, שכן מבחינתם, האסלאם הוא ציביליזציה ולכן הוא שולט בכל תחומי החיים, גם הפוליטיים.

החג'תיה מנגד לא ראתה בפוליטיקה את חזות הכול, שכן מבחינתה הפוליטיקה היא עניין חילוני ולכן על אנשי הדת, בייחוד הבכירים שבהם, להדיר את רגליהם מעיסוק בה. באחד מסעיפי תקנון האגודה נאמר, שכל חברי האגודה מתחייבים בכתב שלא לעסוק בפוליטיקה.⁵¹ ייתכן שזה היה אילוף מצד המשטר, אך נראה שהיסודות הא-פוליטיים היו עמוקים בהווה ובאידאולוגיה של האגודה ברוחו של מייסדה השיח' חלבי.⁵²

האגודה בנתה את האידאולוגיה שלה כתזה עומדת בפני עצמה, וחבריה למרות התנגדותם העקרונית לפילוסופיה ולמיסטיקה, "חטאו" בעצמם בניהול רעיונות פילוסופיים הבנויים על דיאלקטיקה, תזה-אנטי-תזה-סינתזה.⁵³ כל היסודות האלה

48 רג'א'י היה ראש הממשלה הראשון ונשיאה השני של הרפובליקה האסלאמית. סיד מוחמד חוסין בהשתי היה ראש מערכת המשפט בימיה הראשונים של הרפובליקה האסלאמית - שניהם נרצחו בפעולות טרור של האופוזיציה האיראנית.

49 "אנג'מ'י חג'תיה: תשכילאית'י צד ז'הרה" (אגודת החג'תיה - [אודות] הקמת [האגודה] הצבועה [מילולית: דרפרצופי]). <http://mehrabeandishe.blogfa.com/post-42.aspx>

50 באקי, **דר שנאח'ת חזביי קאעדין**, עמ' 194.

51 חזביי קאעדין אסאסנאמה - תקנון מפלגת היושבים (המצפים, החג'תיה).

52 יש דמיון בין ההתייחסות הבהאית והחג'תית לנושא האיסור לעסוק בפוליטיקה, אך במסגרת זו של המאמר לא אדון בנושא, שכן אין המאמר משווה בין הדת הבהאית לעקרונות החג'תיה.

53 באקי, **דר שנאח'ת חזביי קאעדין**, עמ' 194-196.

עזרו לשיח' חלבי לבנות רעיון של הצגת השאלות הפילוסופיות ככאלה שאין בהן דיון ולכאורה אין בהן סתירה. כלומר, חלבי מקבל את הדברים האלוהיים כמובנים מאליהם בלי שאיפה לחקור את היבטיהם הפילוסופיים והרוחניים, כי בעיניו האידאל אינו בהצגת שאלות ופתרוןן אלא באמונה מוחלטת בכתבי הקודש וביסודות הדתיים שהורשה השיעה לדורות הבאים. לדעתו, כל שאלה היא למעשה ערעור על אמונה. המציאות הקוסמית והקיום האנושי בכדור הארץ הם עובדה ואין להסבירם במושגים של אמונה. חקירת התהליכים לא תביא לידי עצירתם או להשתתפות האדם ב"מעשה מרכבה" או בהתערבות בתהליכים הלא מוסברים של האל עלי אדמות. לדעת השיח' חלבי העולם צריך להתנהג כפי שהבורא יצר אותו, והאדם צריך לנהוג על-פי אמות המידה הרוחניות של הדת. ומכאן, עד כמה האדם הוא אחראי אישי להתפתחות החברתית? האם הוא פועל על-פי קנה מידה אישי? האם הוא חלק מחברה ואז אחריותו היא חלקית, אם בכלל?

מכאן הסיקו מתנגדיה שהחג'תיה חרתה על דגלה את קידום השחיתות והעוול החברתי כדי לזרז את בואו של המהדי, שכן מטרת בואו היא לתקן את העולם המושחת ולהשליט סדר דתי שיעי על כל יושבי תבל. מסקנה זו יכולה להיות מובנת נוכח אי-רצונה של החג'תיה להיות מעורבת חברתית במובן של השתתפות בפוליטיקה, ומכאן לכאורה שאין היא רואה את עצמה חלק מהחברה, אלא קבוצה שכל פרט בה אמור לתקן את עצמו וכך לתקן את החברה. בעיני ח'ומיני ותומכיו, הרעיון של הטלת האחריות על הפרט הוא מוטעה ביסודו כי הפרט אינו מסוגל לפעול בהתאם לצווי הדת בלי שמורי דרך דתיים יכוונו את דרכו הדתית ויצהירו על חובותיו וזכויותיו הדתיות והחברתיות. בעיני החג'תיה החברה (או המשטר כמייצג של החברה) מלאה מומים ומפתחת שחיתות ואכזריות כלפי החלקים החלשים שבה. החג'תיה לא ראתה את עצמה אחראית ליצירת אותם מומים ולא אחראית לתיקונם. מבחינתה זהו תפקידו של המהדי, לא של איש הדת, גדול ככל שיהיה.⁵⁴

מכאן נמצאנו למדים שהסכסוך המופגן בין שתי האסכולות ערב המהפכה, בין זו של ח'ומיני ותומכיו לבין זו של השיח' חלבי, היה עקרוני מטבעו. עצם אי-ההשתתפות בתהליכים החברתיים הובילה את החג'תיה להדיר את רגליה מתיקונים חברתיים הכרחיים, לפחות על-פי התפיסה הח'ומיניסטית. תפיסת ח'ומיני בדבר תיקון העוולות האנושיות, בין אדם לחברו ובין אדם למקום, על-פי הצו ההלכתי בקוראן ובחדיית' כפי שהוא מבין זאת וכפי שביקש ליישם, גרם לחג'תיה להיות מודרת (מבחירה) מכמה וכמה פעולות חברתיות, שלטענתה חברה אסלאמית שיעית אינה יכולה לכאורה לפעול על-פיהם מאחר שזמן המהדי טרם הגיע. עניין אחר שאנשי ח'ומיני טרחו להזכיר הוא, שהחג'תיה לא תמכה בג'יהאד וברעיון הלוחמני שלו. בעוד החג'תיה ראתה במושג ג'יהאד אידאל דיאלקטי רוחני, שעל-פיו האדם צריך לפתח את

עצמו שכלית ורוחנית (במובן הטהור של המילה ג'יהאד כהשתדלות וכמאמץ), ולא כצורה לוחמנית העלולה להוביל לפגיעה בחפים מפשע.⁵⁵ החג'תיה לא חידשה בהרבה בתפיסתה את נושא הג'יהאד, שכן היא רק הדגישה עיקרון שיעי ישן בנושא הזה. מולא מוחמד באקר בן מוחמד תקי בן מקסוד, הידוע בכינויו מולא מג'ליסי, כתב באוסף החדית' שלו **בחאר אל-אנואר** (אוקיינוסים של אורות): "ולא ג'יהאד אלא מע אל-אמאם" [= אין ג'יהאד בלא האימאם], ואת זה הוא לומד מפסוק בקוראן: "ובכופרים ביד קשה, ויקומו להיאבק למען אלוהים".⁵⁶ או כדברי מקור אחר: "דר זמאן - ע'יבת ג'יהאדי ניסת" [בזמן הזה - הג'יהאד אסור].⁵⁷ מכל מקום, רק במאה התשע-עשרה התירו אנשי דת שיעיים את "הג'יהאד ההגנתי".⁵⁸ "המאבק המזוין" לגרסת החג'תיה הוא מיותר, והיא שאפה לא להילחם במשטר השאה. גם חסידיו של ח'ומיני ערב המהפכה לא בהכרח שלחו ידם ב"מאבק המזוין", אך לאחר הפלת השאה נטו לאחוז במוקדי הכוח במדינה. אנשי החג'תיה הוכיחו את יכולתם להתמזג במוסדות החדשים לאחר המהפכה, למרות נטייתם לשלול מלכתחילה את השלטון הדתי. זאת עשו הן בחדירתם למוסדות הכוח, כגון המשטרה ומשמרות המהפכה, והן בהתגייסותם למלחמת איראן-עיראק. מכאן שפרשנות המושג ג'יהאד אליבא דח'ומיני ותומכיו הוא כנראה במובן הרחב של עידוד הפרט והחברה השיעית לנוע במעגלים חיצוניים לתקן את העולם ולכבוש יעדים נרחבים מעבר למסגרות הקיימות, ולהחיל את האסלאם על העולם, ובשלב הראשון - על החלק האסלאמי של אותו עולם.

תפיסת החג'תיה בעניין דלעיל שוב נלמדת מעצם התייחסותה למהות של הציפייה למהדי ולנגזרות הדתיות והחברתיות, האזורים והעולמיות, הפרטיות והקולקטיביות של הופעתו. המושג ג'יהאד מבחינתה הוא סוג של אילוץ דתי הכופה על הפרט ועל הקהילה כאחד לצאת נגד האמונה השיעית בכל ההקשר של ההמתנה לבואו המיוחל של המהדי. ח'ומיני הרחיב את העיקרון השיעי של הג'יהאד עד רמת השהידיות-מרטריות והמאבק עד המוות למען המדינה ולמען התכלית והאידיאל שהמדינה האסלאמית בראשותו מייצגת. אנשי החג'תיה הוציאו מספריהם ומהרצאותיהם את כל הפסוקים או התכנים שעוסקים במושג ג'יהאד או במות קדושים. לדעתם אין משהו שכרגע שווה למות למענו, לבטח לא למען אדם המייצג את הדעה ההפוכה משלהם בכל הנוגע לתפיסת הרעיון המשיחי או לאופייה של המדינה השיעית בהנהגת המהדי או מי מטעמו - אנשי הדת.⁵⁹

55 יש דמיון לדת הבהאית (ואף לאחמדיית) בהתייחסות לג'יהאד האישי (עבודה על המידות) ולא "מלחמת הקודש" להגנת האסלאם ושטחי דאר אל-אסלאם.

56 **קוראן**, סורת אל-מאידה (5), פסוק 54; מגיד אל-ח'ליפה, **ע'ראב פקיה ענד שלישיעה אל אמאמיה**, עמ' 44, באתר: <http://www.dr-majeed.net>

57 Mohammad Ali Amir-Moezzi, "Une absence remplie de présences. Herméneutiques de l'occultation chez les Shaykhiyya (Aspects de l'imamologie duodécimaine VII)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 64/1 (2001), p. 8

58 Momen, *Introduction to Shi'i Islam*, pp. 179-180

59 באקי, **דר שנאח'ת חזבי קאעדין**, עמ' 194.

המאבק עתיק היום בין השיעה לסונה תפס את מקומו גם באידאולוגיה של החג'תיה המקפידה לשמור על מרחק ראוי מן החלק הסוני של האסלאם. לגרסת החג'תיה, כל חיבור עם הסונים הוא מנוגד לתפיסה הקלאסית. תומכי ח'ומיני מקפידים להאשים את אנשי החג'תיה גם בשנאה לסונים (כאילו שהם עצמם לא גדלו בקהילה השיעית המסורתית הרואה בסונה מקור כל צרותיהם). ההתחסדות של תומכי ח'ומיני נבעה כנראה מהגישה שביקש ח'ומיני ליישם לאחר עליית הרפובליקה האסלאמית, ברצונו למסד ולחדש את קשריה של איראן עם העולם הערבי, שדווקא השאה החילוני הקפיד להתרחק ממנו.

מובן שתומכי ח'ומיני הציגו מצג שווה ולפיו החג'תיה בגישתה הקלאסית פוגעת באחדות האסלאמית, כאילו שהייתה אחדות כזאת בעבר ויש להחזיר עטרה ליושנה. החג'תיה בתפיסתה את הפוליטיקה ובגישת הציפייה לבואו של המהדי, גם ביקשה לשמר את הזהות השיעית ההיסטורית שמשמעה שנאה לעולם הסוני. התדמית שנוצרה בעיני תומכי ח'ומיני הייתה, שהחג'ת'ה מייצגת את השיעה הרדיקלית ומייצגת מגמה רעה באסלאם השיעי של שנאה כלפי "אחיהם" הסונים.⁶⁰ לחג'תיה היו חוברות רבות שבהן הציגה את מטרותיה עד שובו של "האימאם הנעלם". בתקנון שלה, שפורסם ערב המהפכה האסלאמית, נאמר:

עד הופעת הוד מעלתו של מנהיג (מדריך) [הדור]... תפקיד הפעילויות המדעיות, הלימוד, [הן] טובת הציבור, החזון שנוסד [הוא] לחינוך גבוה [של האוכלוסייה להכרת] האסלאם והדת השיעית הג'עפרית, כדי לטפח את הכישרון ואת תרבות האנשים המתאימים והאדוקים באמונה הדתית, ולשפר את הדרכים הגשמיות והרוחניות [של] הציבור. מטרות התנועה הן עד זמן הופעת הוד מעלתו... אימאם הדור... אולם תכניותינו [ייושמו] בהתאם לצורכי הזמן והנחיצות הציבורית, על יסוד הגנת המטרות הכלליות... [וכן] הפצת [תעמולת] דת האסלאם והמד'הב הג'עפרי והגנה מדעית עליהם בהתחשב בנסיבות הזמן.⁶¹

החג'תיה והמהפכה האסלאמית

עם פריחת המפלגות והתנועות הפוליטיות לאחר המהפכה האסלאמית פרח גם החג'תיה. בשלב זה החליט השיח' חלבי על ערביזציה של השם המקורי של האגודה למשמעות של "התומכים וההולכים אחרי המהדי". לכאורה השינוי אינו משמעותי והוא נועד להתריס כלפי שני אויבים, ישן וחדש. האויב הראשון הוא הבהאים, וכלפיהם שם זה מייצג את התומכים האמיתיים של המהדי, קרי חסידי החג'תיה ולא הבהאים. וכן ההתרסה היא כלפי האויב החדש, ח'ומיני, שעם המהפכה כונה אימאם או "סגן האימאם" (נאיבי אמאם).

60 שם.

61 ראו הציטוט המלא, שם, עמ' 38.

כחסיד הגישה הסתגלנית ומתנגד לדוחקי הקץ (ההפך מתפיסתו של ח'ומיני) האמין חלבי שהמהדי ישוב כאשר יהיה העולם רווי בעוול ובחוסר צדק ובריקבון מוסרי,⁶² שכן מטרת חזרתו היא השיקום המוסרי של העולם והצעת השיעה לשליטה בעולם באופן תאולוגי ומעשי.⁶³ בשעה שח'ומיני מכונה אימאם או סגן האימאם נוצר פער בין מלכות שמים עלי אדמות נוסח ח'ומיני,⁶⁴ לבין התפיסה הקלאסית של החג'תיה כפי שתוארה לעיל.

עם המהפכה האסלאמית בשנת 1979 עדיין לא בשלו התנאים המחייבים את שובו של המהדי, ומכאן שאין לחג'תיה שום עניין ביצירת חברה אסלאמית על-ידי השתתפות בפוליטיקה. לטענתם, זהו תפקידו של המהדי לעצב את החברה לחברה אסלאמית, וזה יקרה רק עם בואו.⁶⁵ מכאן נובע, שח'ומיני ותפיסתו הפוליטית של שיעיזציה של הפוליטיקה (ולאית'י פקיה) אינה רק שגויה, אלא גם מעכבת את בואו של המהדי. בניגוד לתפיסה זו האמין ח'ומיני, שממשלה אסלאמית לגיטימית תוכל להיווסד ולהיות לגיטימית רק בהנהגת אנשי הדת ובראשם מנהיג רוחני שיעצב את התכנים הרוחניים של הממשלה.

בשנה הראשונה של המהפכה, בטרם התקיימו הבחירות הראשונות לנשיאות ולמג'לס (פרלמנט), התנגדו אנשי החג'תיה לרעיון הול'אית'י פקיה שטווה ח'ומיני וביקש ליישמו. הם היו המאמינים הקשוחים בשיעה האורתודוקסית, ולפיה על הממשלה האסלאמית, גם בראשותו ובהנהגתו של ח'ומיני או מי מתומכיו, להמתין לשובו של "האימאם הנעלם" (הגישה הסתגלנית). לדאבונם, המציאות הפוליטית החדשה, והחשש שמא השמאל על גופיו השונים או חלילה גורמים בהאים יאחזו בשלטון, אילצו אותם להשלים עם המציאות הפוליטית שכפה ח'ומיני, דהיינו תמיכה בול'אית'י פקיה, שמשמעה תמיכתה בח'ומיני ובמפלגתו. בדצמבר 1979, לאחר שח'ומיני אישר את טיוטת החוקה האסלאמית החדשה, תמכו בה אנשי החג'תיה במשאל העם שהתקיים באותו החודש. הם עשו זאת במורת רוח אך בציות גמור למנהיגם מחמוד חלבי.⁶⁶ בתמורה לכך, כמה מחברי האגודה, שהיו גם חברי ה-IRPI (Islamic Republican Party of Iran) – המפלגה הרפובליקנית האסלאמית של איראן, זכו להיות חברי מג'לס וחברי קבינט, מה שלכאורה יכול לסייע בידי החג'תיה, אך למעשה לא צמחה מזה תועלת לאגודה, ואף היה לה לרועץ.

62 Fischer, "Repetitions in the Iranian Revolution", p. 128

63 לפי גישה אחת, המהדי יבוא כאשר המצב יהיה קשה, ותפיסה אחרת גרסה, שיש לגרום תוהו ובוהו במכוון כדי להחיש את בואו.

64 Vali Nasr, *The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future*, New York 2007, p. 133

65 Naji, *Ahmadinejad*, p. 15; Mehdi Moslem, *Factional politics in Post-Khomeini Iran*, Syracuse, New York 2002, p. 59

66 Moin, *Khomeini*, pp. 254-256

ח'ומיני וחלבי: יריבות "המאורות הגדולים"

מאבקים בין אידאולוגיות ורעיונות דתיים אינם נטולים מאבקי אגו, יוקרה וכבוד. גדולתם של מנהיגים והוגי דעות, מטיפים ואנשי רוח נובעת מכוח אישיותם ומכוח הוצאת התורה שלהם ורעיונותיהם מהכוח אל הפועל, מן התאוריה אל המעשה ומחזון למציאות. אותם הוגים ואנשי רוח אינם פועלים בריק או במעבדה, המציאות החברתית היא כר הפעולה שלהם ולמעשה אף שדה הקרב והמלחמה על רעיונותיהם. במציאות החברתית, הפוליטית והדתית באיראן, ח'ומיני וחלבי מייצגים שתי דעות קוטביות, שהשיעי המצוי והלא מלומד לא יבחין בדקויותיהן. בעיניו הוצאת התאוריה מהכוח אל הפועל היא שתעניק למנהיג הדתי את תמיכתו. המאמין לא ימתין לקיום התאוריה, אך יטה את תמיכתו בהתאם לסיכויים האפשריים שכל צד מעניק לשיטתו.

לאחר שהשאה אסר את פעילות אגודת החג'ת'יה מאילוציו הפוליטיים ובלחץ בינלאומי, חזר השיח' חלבי לאנונימיות. האגודה שלו לא חדלה מלהתקיים, אך לא ניכרה השפעתו בחוגים הפוליטיים, וכך גם לא בתודעה החברתית והדתית. במצב זה נוצר ואקום תודעתי-דתי לעשור של 1953–1963, עד בואו של ח'ומיני, שבתוקף הנסיבות ניצב במרכז התודעה החברתית והדתית באיראן אף שידיעותיו הדתיות לא היו גדולות מאלו של השיח' הוותיק חלבי. עד המהפכה צבר ח'ומיני רבבות תומכים שהיו מוכנים להקריב את חייהם למענו. לעומתו צבר חלבי לא הרבה מעל עשרת אלפים שיכלו להיקרא בפה מלא תומכי החג'ת'יה.⁶⁷ מכל מקום, תומכי חלבי לא היו רק מדלת העם, אלא היו ברובם הגדול אנשי דת מדרג נמוך-בינוני, ואף בכירים שהשיח' חלבי טיפח במשך שנים. עד המהפכה האסלאמית בשנת 1979 היו בטהראן לבדה כשלוש מאות ארגונים דתיים, שרובם המכריע נשלטו בידי החג'ת'יה. ארגונים אלה, בצד היותם ארגוני סעד וצדקה, סיפקו מורים ודוברים דתיים לפגישות דתיות עם צעירי טהראן שבעקבות "המהפכה הלבנה" של השאה היו כחומר ביד היוצר לתעמולה אנטי-מלוכנית. חלק מתעמולה זו היה שינון של דברי ח'ומיני על השתנות השיעה וצורכי החברה והתאמת השיעה לצרכים אלו. המטרה הייתה להוכיח לצעירים שהשיעה מייצגת חדשנות, והיא נכונה לרוח התקופה ורק באמצעותה אפשר לתקן את החברה.⁶⁸ כוחם והשפעתם של אנשי הדת על הצעירים שלמים הובילו את המהפכה ויצרו את "משמרות המהפכה", היה גדול ומכריע.

חלבי לא אהד את ח'ומיני, את כוחו העולה ואת הפרשנות מרחיקת הלכת על השיעה שהציע. ובכל זאת הוא הצטרף לקריאות האנטי-מלוכניות, בייחוד כאשר נגע הדבר לקידום החברתי שהציע השאה לבהאים, ולא כמו שטענו תומכי ח'ומיני לאחר המהפכה, שאנשי החג'ת'יה תמכו בשאה.⁶⁹

Amir Taheri, *The Spirit of Allah*, London 1985, p. 191 67

Joanna De Groot, *Religion, Culture and Politics in Iran, from the Qajars to Khomeini*, London 2007, p. 58 68

Taheri, *The Spirit of Allah*, p. 192 69

לאחר המהפכה התחזק כוחה של החג'תיה משום שניתנה הרשות להיפרע מאויביה הוותיקים - הבהאים. בהיותה האגודה היחידה עם שדרת תומכים רחבה בכל רחבי איראן, ולא רק בערים הגדולות, יכלה החג'תיה להבטיח לחבריה עמדות בכירות במנהל הציבורי ובפרלמנט המתגבש. היותה אגודה המאורגנת היטב הביא את חבריה להשתלב מהר בתקוות הפוליטיות שאחזו את המפלגות הרבות לאחר הפלת המלוכה הפהלווית. החג'תיה ביקשה למצוא את מקומה בפוליטיקה החדשה על אף גישתה הסתגלנית. במציאות החדשה, שבה אנשי הדת שולטים ולא רק מייעצים, עלתה השאלה, האם על אנשי החג'תיה להמתין בצד או לקחת חלק דומיננטי בפעילות הפוליטית (על-פי הגישה הח'ומיניסטית)? שלא כמו ח'ומיני, מנהיג התנועה מחמוד חלבי שמר על אנונימיות ולא נראה בציבור, ומביתו בדרום טהראן ניהל את השפעתו בתומכיו. מכל מקום, חלבי ותומכיו יצאו נגד כינוי ח'ומיני בתואר אימאם או אפילו "עוצר" של "האימאם הנעלם".⁷⁰

המִכְתָּבִּים (Maktabis) (תומכי "קו האימאם" - ח'ט'י אימאם) והחג'תיה הן שתי הקבוצות העיקריות במחנה הדתי שנלחמו על מקומן בעיצוב המהפכה. נוסף על ויכוחים "רוחניים", היו ויכוחים על עניינים ארציים, כגון הרפורמה האגררית והיחס בין הבעלים לבין שוכרי האדמות. כן, היה מאבק ביניהם על שליטה במשמרות המהפכה, בצבא, בארגונים הדתיים ואף על עניינים כמו הגבלת חופש הביטוי. במדיניות החוץ נחלקו בכל הנוגע ליחסי איראן עם ארצות הברית, ברית המועצות ומדינות העולם השלישי, על "ייצוא המהפכה" ומתן עזרה למהפכות מתגלגלות, על המלחמה עם עיראק (החג'תיה צידדה בסיום המלחמה עם עיראק כדי להגיע לשלום)⁷¹ ועל היחסים עם מדינות המפרץ.⁷²

אחד הוויכוחים המרתקים בין המִכְתָּבִּים לחג'תיה היה על מהות שליטתו של הוֹלִי (Vali), או המנהיג הרוחני. המכתבים דוגלים בשיטת הולאית'י פקיה, ולפיה מנהיג דתי אחד צריך לעמוד בראש המדינה ולהנהיגה בלא הפרדת דת ומדינה. עליונותו הדתית חשובה לא פחות מעליונותו הפוליטית. לעומת זאת טענה החג'תיה לשליטה משותפת, ולא של איש אחד, גדול ככל שיהיה. הגישה החג'תית הייתה שהשיעה צריכה להוביל את הפוליטיקה (כפי שהיה בתקופה הקאג'ארית), אך אפשר שהממשלה תהיה חילונית.⁷³

החג'תיה התנגדה להתערבות אנשי הדת ב"חיים החילוניים" של המדינה, ואלה אמורים להנהיג דתית ולא להיות אנשי ביצוע פוליטיים.⁷⁴ אנשיה אף התנגדו למינוי

Ibid, p. 285 70

Godfrey Jansen, "Iran's Divided Mullahs Pursue a Zigzag Path on Internal Reform," 71
Los Angeles Times, September 16, 1984, p. E2

BBC, Free Voice of Iran, ME/7371/A/1, June 28, 1983 72

Geoffrey Godsell, "Resolution of Iran's Power Struggle Hinges on Outcome of Iran- 73
Iraq War," *The Christian Science Monitor*, May 12, 1982, p. 7

Claude van England, "Khomeini shifts to political sidelines," *The Christian Science 74*
Monitor, September 4, 1984, p. 13; Moslem, *Factional Politics*, pp. 59-60

יורש בודד לח'ומיני מאחר שהם ממתנגדי העיקרון של ולאי־תִי פקיה.⁷⁵ אמנם הם תמכו במדינה אסלאמית, אבל בשלב הזה לא עודדו את "ייצוא המהפכה", לעומת "קו האימאם" שעודד אותה. מכל מקום, לדברי דיפלומטים זרים, המאבק בין שתי התנועות לא היה בו כדי לסכן את יציבותה של איראן המהפכנית, בניגוד להערכת ח'ומיני שחשש מהחג'תיה והדיר את רגליה ממוסדות השלטון כדי למנוע אפשרות שזו תחולל הפיכה פנימית או תחליש את עוצמת המהפכה האסלאמית.⁷⁶

הנחה שרווחה בשנותיה הראשונות של הרפובליקה האסלאמית הייתה, שהמשטר הוא מעין תחנת ביניים עד בואו של "האימאם הנעלם". המימוש הדתי של הרפובליקה עדיין לא מוצה משום ש"האימאם הנעלם" טרם שב. בינתיים, תפקידה של הרפובליקה להנחיל את הדת ולהוציא ממנה גורמים אנטי־דתיים.⁷⁷ מעבר לכך, החג'תיה דחתה כאמור את הולאי־תִי פקיה ואנשיה טענו שעל אנשי הדת, בייחוד הבכירים שבהם, להדיר את רגליהם מהפוליטיקה המאוסה. לעומת זאת, חברי חג'תיה שהצטרפו למעגל הפוליטי, כנראה במסווה של מתונים, יישמו בלי פשרות ובנוקשות את הצו ההלכתי הדתי.⁷⁸ מאז קיץ 1981 הלך וגדל כוחה היחסי של החג'תיה. יש מי שטענו כי חברי החג'תיה הם כשליש לפחות מחברי המג'לס, וכי שיעורם דומה בוועדות ובמשרדי הממשלה.⁷⁹

אנשי החג'תיה (שהיו החלק הקיצוני במפלגת השלטון [IRPI]), סברו שנושא המועצות הדתיות (שורא) בתוך ארגוני העובדים, וכל הנוגע ליחסי עבודה־מדינה־הון אינו שייך לאסלאם. לידם, הכוח בא מהאל דרך האימאם המשמש מתווך, ובהיעדרו, דרך מתווך משני כמו "סגן האימאם", ולכן המועצות הללו הן שיטה לא־אסלאמית. שר העבודה בתחילת שנות השמונים אחמד תוכלי (Tavakoli), שהיה חסיד החג'תיה, טען: "האסלאם [השיעי] לא מכיר במערכת של השורא. באסלאם הממשלה שייכת לאללה, לנביאים ולאימאמים, ובהיעדרם, לממלא מקום האימאם (נאיב)".⁸⁰ בשנת 1981 הוא אסר להקים מועצות דתיות חדשות למשך שנה, אך האיסור בוטל עקב מחאה של העובדים. במקרה של המועצות הדתיות גם ח'ומיני תמך בשיטה של החג'תיה.⁸¹

Jansen, "Iran's Divided Mullahs Pursue", p. E2; Moslem, *Factional Politics*, pp. 127, 269

Youssef M. Ibrahim, "Piety and Power; Iran's Clerics Tighten Grip by Instilling Islam in Every Detail of Life," *The Wall Street Journal*, December 1, 1982, p. 1

77 בדיוק מה שביקשו אנשי הדת של שנות הארבעים לעשות באיראן. להרחבה ראו מאמרו של תוכלי: "Anti-Baha'ism and Islamism in Iran". Tavakoli-Targhi.

John Kifner, "Khomeini Faction Challenged by More Conservative Group," *The New York Times*, April 13, 1982, p. A1

Jonathan C. Randal, "Iran's Clergy Divided By Succession Battle," *The Washington Post*, April 16, 1982, p. A20

Assef Bayat, "Workers' Control after the Revolution," *Middle East Research and Information Project (MERIP)*, March-April 1983, p. 20

Assef Bayat, *Workers and Revolution in Iran*, London 1987, p. 156; Assef Bayat, "Labor and Democracy in Post-Revolutionary Iran", Hooshang Amirahmadi, Manoucher Parvin (eds.), *Post-Revolutionary Iran*, London 1988, p. 51

בריאיין לעיתון **אטלאעאט** במאי 1983, חזר תוכלי על דעתו (וכנראה גם דעת החג'תיה) בנוגע למועצות (שורא) ואמר כי יחס האסלאם למוסדות הייעוץ אינו תואם את מערכת המועצות הקיימת בחברות המרקסיסטיות. לשיטתו, המערכת המנהלית אינה אמורה להיות נבחרת (מלמטה למעלה [כמו בחברות דמוקרטיות]); אין זו השיטה האסלאמית, ורעיון הולאית'י פקיה, ובמקרה שלנו, הולאית [הממשלה] היא מוסמכת לממלה למטה [מהאל אל האימאם או סגנו].⁸² ביולי אותה השנה יצא מיר חוסין מוסוי, ראש ממשלת איראן, בהתקפה חריפה על החג'תיה וקרא לאנשיה "שומרי הבזאר" ופושעים חברתיים וכלכליים. מוסוי קרא למוסדות הצדק של המשטר להענישם. לטענת מוסוי, אנשי הדת של החג'תיה מחזקים את ידי אנשי הבזאר ועוד גורמים כלכליים המתנגדים לרפורמות הכלכליות של המשטר. התקפתו ואיומיו של מוסוי על החג'תיה פתחה עוד חזית בין נאמני ח'ומיני לבין החג'תיה במאבקי הכוח בתוך המשטר עצמו.⁸³ מנגד עמד האיתאללה סיד מוחמד כאט'ם שרעיתמדארי על אף התנגדותו העקרונית לולאית פקיה ותמיכתו בדעת החג'תיה, אם כי לא במפורש. שרעיתמדארי תיאר את הצורך העכשווי ברעיון ה'ולאית'י פקיה: "הצורך בולאית'י פקיה הוא זמני והוא בשימוש רק כאשר השליט (הנוכחי) אינו יכול לשלוט מסיבות שונות. בזמן שכזה הווא' לוקח שליטה זמנית על העניינים, וחוזר לענייניו הדתיים כאשר המצב מאפשר את זה". לפיכך חובת עיסוקו של הווא' היא דתית יותר מפוליטית.⁸⁴ שנת 1983 הייתה שנת המשבר בין ח'ומיני ותומכיו לבין השיח' חלבי והחג'תיה. משהיה ברור שהמלחמה עם עיראק אינה על סף סיום, אלא נכנסת לשלבים חדשים ואין רואים באופק את סיומה, החלה התנועה לשדר את ביקורתה על התנהלות הרפובליקה האסלאמית ועל אי-יכולתה לסיים את המלחמה או לחולל תמורות חברתיות ממשיות. הגם שביקורת זו הושמעה בשקט עקב היות האגודה חשאית, ח'ומיני לא ראה אותה בעין יפה, גם אם היא באה מאנשי דת ותיקים וגדולים ממנו כמו השיח' חלבי. לדברי ח'ומיני, התרת ביצוע חטאים עד בואו של המהדי אינה באה בחשבון. על איש הדת לפעול למען צמצום החטאים והגברת התודעה השיעית. לשיטתו, מי שמבקרים אותו (והוא לא נקב בשמות, אלא שלח רמזים עבים), צריכים לשקול שוב את עמדתם. לדבריו לא ייתכן שהם יתלוננו על המצב ועוד יאמרו כי האסלאם שמייצגת הרפובליקה האסלאמית הוא "אסלאם חסר ערך". בשיטה זו הם למעשה מצדיקים את האסלאם לכאורה שייצג השאה, ובשלב כזה של המהפכה, כל מה שייצג את השאה, גם אם זה פסבדו-אסלאם, ראוי לגינוי ולהוקעה. ח'ומיני טען באופן מרומז כלפי החג'תיה ובכך גם כלפי יתר הקבוצות, כי הפלגנות היא שורש הרע ואנטי-פטריוטית.⁸⁵

82 Bayat, *Workers and Revolution in Iran*, p. 192, n. 13

83 BBC, Radio Iran, "Iranian Prime Minister on the Economy: 'Dark Gangs' in the Bazaar," ME/7383/A/1, July 12, 1983; Moslem, *Factional politics*, p. 59

84 Moin, *Khomeini*, p. 256

85 שם.

לאחר ביקורת זו החליט השיח' חלבי שהאגודה תפסיק את פעילותה, אבל היא לא הכריזה על פיזור אלא ירדה למחתרת.⁸⁶ תומכי ח'ומיני לא הרפו מביקורתם על החג'תיה על אף החלטתה לחדול מפעילות פוליטית. אליבא דתומכי ח'ומיני, החג'תיה אינה מייצגת גישה מהפכנית וגם לא "אנטי־מהפכנית". ארבע שנים לאחר המהפכה האסלאמית גרם ח'ומיני לאגודה להוציא את עצמה אל מחוץ לחוק. הדבר קרה עת החליט המייסד להשעות את פעילות האגודה מחשש מפני דיכוי אליים שיפעיל כלפיה משטר ח'ומיני. תגובתו של ח'ומיני שהובילה להוצאת האגודה אל מחוץ לחוק נבעה מהוויכוח התאולוגי שהיה לו עם השיח' חלבי בעניין המשיחיות בשיעה. החג'תיה האמינה בפרשנות שמרנית פסיבית, כלומר שבזמן ההמתנה למהדי יש להימנע מפעולות שיחישו את בואו. לעומת זאת, לפי האקטיביזם של ח'ומיני יש לנקוט פעולות כדי להחיש את בואו של המהדי.⁸⁷

למרות הסתירה המהותית בין הרעיונות של החג'תיה לבין הקו הרדיקלי שהציגו ח'ומיני ותומכיו, רבים מחברי האגודה ותומכיה חברו למפלגה השלטת, ה־IRPI, ואף נעשו דמויות מפתח בפוליטיקה החדשה של איראן המהפכנית.⁸⁸ מדוע אפוא הצטרפו אותם חברי חג'תיה למפלגה השוללת מצד אחד קיומם הן מהפן הפוליטי והן מהפן הרעיוני – הפרשנות של המושג מהדי ושלילת המושג וליאטי פקיה?⁸⁹ שאלה אחרת היא: האם קיוו אותם חברי חג'תיה לגרום לשינוי מבפנים של מפלגת השלטון, או שמא הם קיבלו את הדרישה הדתית במצב הקיים, דהיינו לבצע את התקיה (חובת הסתרת הדת או הדעה בעת סכנה)?

השלטון והזרם המכתבי חששו מהחג'תיה פן זו תחולל תנועה עממית נגד הרפובליקה האסלאמית. חשש זה היה בעיקר מארגונים מהפכניים ומתנועות מהפכניות שהמשטר זיהה בהם פוטנציאל לחולל הפיכה או מהפכה. המשטר ביקש להוציא את חברי החג'תיה הן מהפוליטיקה עצמה והן ממסגרות הלימוד של המשטר. מסגרות אלו חשובות משום שבהן יתחנך הדור הבא של החיים הפוליטיים באיראן, וכמתבקש בחוקה האסלאמית, אותם פוליטיקאים לעתיד חייבים להתחנך במוסדות הלימוד, המדרסות, שהמשטר מכיר בהם. רצון זה של המשטר בא לידי ביטוי בשנת 1988 במג'לס בדיון בהצעה להקמת בתי ספר שאינם למטרות רווח ובתנאים המגבילים שמנהלי בתי הספר צריכים לקיים. ראשית עליהם להיות מוסלמים והם מחויבים ללמוד לימודי אסלאם, מחויבים לרעיון הולאיתי פקיה ולחוקה, ולנושאים הנלמדים ברפובליקה האסלאמית. על המנהלים להיות בני שלושים לפחות ועם ניסיון חינוכי

86 מנשרי, איראן במהפכה, עמ' 139.

87 Sadri, "Hojjatiya," pp. 427-428; Baha'i International Community, "The Baha'i Question: Cultural Cleansing in Iran," September 2008, p. 50: http://www.oursouthazerbaijan.com/english_hoj.htm

88 Nikki R. Keddie, *Modern Iran; Roots and Results of Revolution*, New Haven 2003, p. 244; Najj, *Ahmadinejad*, p. 15; Nasr, *The Shia Revival*, p. 133; Momen, *Introduction*, p. 296

89 Martin, *Creating an Islamic State*, pp. 55, 150

והלימודי. אסור ללמד בבתי ספר על המשטר הקודם, ואסור למנהלים להיות חברים בארגוני עבר לא חוקיים, כמו המנאפקין (הכוונה בהקשר הזה הוא לארגון המוג'אהדין ח'ל, שהוא כנוי גנאי למוג'אהדין, ומשמעותו המילולית – צבועים), והחג'תיה.⁹⁰ החג'תיה, בדומה להתנהלותה באמצע שנות החמישים ועד המהפכה האסלאמית, החליטה לבצע תקיפה כדי להציל את חבריה ואת דרכם הדתית. הדברים באו לידי ביטוי בכך, שדרכם בחיים הפוליטיים לא הורגשה כמו בראשית שנות השמונים של המאה העשרים. האגודה הוצאה כאמור אל מחוץ לחוק בשנת 1983, אך למרות ירידתה למחתרת היא הלכה והתחזקה והותירה את תומכיה בעמדות מפתח ברפובליקה האסלאמית.⁹¹

סיכום ומסקנות

שנות הארבעים של המאה העשרים, בייחוד לאחר סילוקו של רזא שאה, גרמו לתנועות רבות דתיות וחילוניות לפרוח ולהביע את דעתן ולמצוא את השפעתן במערכת הפוליטית של השאה הטרי מוחמד רזא שאה. תנועות דתיות אלה היו מוכוונות מטרה – לדכא את הבהאים ולהדיר אותם ממוסדות השלטון. אגודת החג'תיה נוסדה בשנת 1953 כעוד תנועה אנטי־בהאית. ואולם אופייה היה שונה מזה של התנועות שקמו בשנות הארבעים, שכן היא האריכה ימים עד לאחר המהפכה האסלאמית, ובצד התפיסות האנטי־בהאיות שלה, הייתה לה אידאולוגיה דתית שיעית קלאסית, השוללת את התערבות אנשי הדת בפוליטיקה. האגודה התמוססה לקראת סוף שנות החמישים, אך דרכה באה לידי ביטוי בצורת שתי אגודות שמטרתן הייתה אחת – אנטי־בהאית. הן הצליחו לפעול בשנות השישים והשבעים בעוד תנועות דתיות וחילוניות אחרות לא הצליחו להרים את ראשן. ההסבר לכך הוא, שאגודות אלה ראו את עצמן בראש ובראשונה כתנועות א־פוליטיות, שאינן מבקשות חלק ונחלה בשלטון ואף קוראות לאנשי הדת לבל יכניסו את ראשם לקלחת הפוליטית, ולכן אינן מאיימות על מלכות הפהלים.

המהפכה האסלאמית של 1979 אינה רק סדרה של אירועים שהובילו להפלת המלוכה הפהלוית ולהקמת הרפובליקה האסלאמית, אלא מהפכה רעיונית בשיעה עצמה ומאבק תוך־דתי על עיצוב המציאות החדשה. החג'תיה, כיתר השיעים במזרח התיכון שנקטו גישה של סתגלנות פסיבית, נטתה בשלב הראשון של האירועים לעמוד מנגד ולראות כיצד התפתחו הדברים, ורק החשש שמא חלופה גרועה מזו של השאה תקום באיראן שלאחר המהפכה, גרם לה להצטרף אליה. רבים מאנשי

90 BBC, "Iran Majlis Ratifies Draft Bill On Non-Profit Making Schools," *Tehran Home Service*, February 25, 1988, ME/0084/A/1

91 Mazyar Mokfi, Charles Recknagel, "Could Ahmadinejad's Mix of Mysticism and Politics Lead to a Power Grab?," *Radio Free Europe, Radio Library*, August 5, 2009; Babak Ganji, "Iranian Strategy: Factionalism & Leadership Politics," *Conflict Studies Research Centre, Middle East Series 07/06, Defence Academy of the United Kingdom*, March 2007, pp. 4-5

החג'ת'יה, למרות אי-רצונם להשתתף בפוליטיקה מצאו את עצמם עד מהרה אוחזים במשרות שלטוניות. היותם של אנשי החג'ת'יה בעלי השכלה, ידיעת השפה האנגלית ושליטה במקצועות חופשיים אחרים, הובילה רבים מהם למלא משרות פוליטיות ומנהליות ביעילות ובמקצועיות.

הצטרפות זו לא ביטלה את הוויכוח העקרוני של החג'ת'יה עם ח'ומיני וחסידיה בכל הנוגע למהות הולאית'י פקיה, שלא עלתה בקנה אחד עם פרשנותה הדתית השיעית הקלאסית. הוויכוח התאולוגי שלה עם המכתבים הביא למעשה לידי חידוד זהות הרפובליקה האסלאמית, ונוכחות אנשי החג'ת'יה במוסדות השלטון דחפה ליציקת הרעיונות הדתיים שלהם – ולא של ח'ומיני – במוסדות האלה. החג'ת'יה לא ויתרה על אמונתה שעל אנשי הדת להישאר מחוץ למסגרות הפוליטיות. אנשיה ששירתו במשרות פוליטיות לא ראו את עצמם אנשי דת, מה שהקל את ההתלבטות בדבר הצטרפות לפוליטיקה או למשרות שלטוניות אחרות. וכך נשארה האגודה דבקה בתפיסתה, שאנשי הדת אינם אמורים למלא משרות שלטוניות עד שובו של "האימאם הנעלם". בתפיסה זו דגלו אנשי החג'ת'יה עד לסילוקם מהמגרש הפוליטי בשנת 1983. הוויכוח הנוכחי בין הרפורמיסטים לבין השמרנים על מהות התפיסה השלטונית הוא כנראה פועל יוצא של נוכחות אנשי החג'ת'יה במעגלי השלטון הדתי באיראן. ויכוח זה הוא, האם לצמצם את כוחו של המנהיג הרוחני ולתת יותר סמכויות למועצת המומחים ולמג'לס, או לתת יותר כוח למנהיג הרוחני ולמועצת המומחים על חשבון המג'לס. בהעדר האימאם דרושה תמיכה עממית בהנהגה הדתית כדי לאפשר לה לשלוט באופן זמני אך חוקי עד שובו של "האימאם הנעלם".